

психологія його творчості та інше. Погляд письменника цікавий, несподіваний і суттєво аргументований. Приваблює глибокий історичний та культурологічний контекст роздумів Є.Маланюка. Свою головну працю про Гоголя польською мовою "Tajemnica Hohola" він завершує такими думками: "Механічна мішанина народів може бути затиснута до межі витривалості зовнішньої форми, котра її пригнічує. Та коли та межа подолана, настає вибух. В останній сцені завжди з'являється справжній ревізор – історія і здирає з Хлестакова маску" [4, с. 65].

Література

1. Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать. – К., 2002. – 368 с.
2. Małaniuk E. Literatura ukraińska w świetle współczesności // Wschód. – 1932. – №1–2 (5–6).
3. Małaniuk E. O literaturze ukraińskiej // Przegląd Współczesny. – Kraków. – 1933. – R. XII. – T. XLV. – №132.
4. Małaniuk E. Tajemnica Hohola ("Hohol – Gogol") // Wschód. – 1934. – №2–4.
5. Маланюк Є. Книга спостережень. – Кн. 1. – Торонто, 1962; Кн. 2. – Торонто, 1966.

С.Литвиненко

Поема В.Базилевського "Після карнавалу" як діалог поета з М.Гоголем

Перша половина XIX століття в історії української літератури позначена входженням українських письменників у російську літературу, підтвердженням чого є мешкання ряду українських літераторів на території Росії та своєрідне висвітлення ними української тематики російською мовою. Це явище виникло не тільки внаслідок невизначеності на початку XIX століття шляхів розвитку нової української літератури та невизнання реакційними колами права української мови на розвиток, а і як форма звернення українських письменників до всеімперського читача, їхнє бажання розповісти світові про історію, життя та звичаї українського народу.

Одним із таких українських російськомовних письменників є Гоголь. Полеміка щодо його місця в історії однієї з літератур – української чи російської – між дослідниками не припиняється і досі. Як зазначає один з провідних українських дослідників "гоголівської"

теми Ю.Барабаш, "нова геополітична, націологічна, духовно-культурна ситуація в краї не тільки жодною мірою не зняла чи бодай відсунула на другий план постать Гоголя, насамперед проблему "Гоголь і Україна", а надала їй нової актуальності, відтак українському гоголезнавству – креативних імпульсів" [4, с. 3]. Розвиваючи свою думку, дослідник акцентує пріоритетні проблеми гоголезнавчої науки, зазначаючи, що "увага гоголезнавців зосереджується на вузлових проблемах – національна ідентичність, ментальні особливості світовідчування й естетичних засад, закоріненість творчості в національній фольклорній та духовно-літературній традиції, дихотомічність Гоголевої мови (тобто роль української компоненти в його російськомовному "ідіолекті"), природа "малоросійства" Гоголя, драма його національного роздвоєння й духовного зламу, релігійно-етичні шукання, профетичні, сливе "апостольські" інтенції письменника, суперечливі, почасти хворобливі риси психічного складу тощо" [4, с. 6–7].

Багато вчених різних країн і в XXI столітті прагнуть осмислити душевну трагедію письменника, а іноді й довести двоєдушність митця. Проте є й інші думки.

По-новому це питання порушує сучасний поет і літературознавець, новатор жанру імпресії та медитації В.Базилевський. Зокрема, він наголошує, що під час розгляду творчості письменника як культурного діяча того чи іншого народу не варто йти шляхом спрощеності і одновимірності, бо цей шлях не є патріотичним, як може здатися на перший погляд. Він закликає поважати здобутки світових митців й враховувати історичні та суспільні обставини, що змушували їх чинити саме так. І нарешті, якщо літератор зміг збагатити культуру кількох народів, то жоден з них не був йому байдужим. Наведені думки В.Базилевського, на наш погляд, є слухними.

В.Базилевський "завжди полемічний" (М.Слабошпицький) не лише у своїх літературно-критичних працях. Часто в його поезіях знаходимо сучасне бачення злободенних проблем літературознавства та критики. "Коли я зустрічаю у Базилевського-поета чи Базилевського-публіциста/критика різкі слова, адресовані тій Україні, яка не збігається з нашими мріями про неї, то розумію, що енергія його інвектив живиться також тим, що було сказано зі схожого приводу попередниками. Він взагалі чутливий до традиції [...]. Він узагалі не боїться гребти проти течії, залишитися на самоті. Йому

відоме втішання самотою. Головне, щоб поруч була істина. І тихі "співрозмовники" також", – зазначає В.Панченко [7, с. 6].

Суголосні з наведеними судженнями і роздуми А.Дімарова: "Талант завжди відчуває талант. Володимир Базилевський любить таланти. Любить щиро, палко, вимогливо, кладучи руку на твори, що їх аналізує, і клянучись говорити лише правду і нічого, крім правди. І він говорить [...]. Залишаючись самим собою, за твердженням самого автора" [5, с. 6].

Осягаючи постать В.Базилевського, В.Панченко зазначає, що, "пишучи про інших, він, звичайно, непомітно для себе сповідається. [...] Він "виговорює" ті речі, які виказують його власні "ціннісні орієнтації". Базилевський цінує в поезії "мисль" [7, с. 6]. У контексті досліджуваного питання можна навести приклади такої "сповіді" поета. У поетичному зверненні до Гоголя В.Базилевський додає штрихи власних думок, які проявляються у мотивах самотності, пов'язаної з несприйняттям певних позицій (вірш "Театральний роз'їзд", "Оборона піснею"), усамітнення як умови творчого процесу (вірші "Дорога", "Горобина ніч"), а також у спробі передбачення, що доробок письменника буде осягненим у майбутньому ("Заповіт", "Смерть", "Похорон").

"Прикметною рисою такої інтертекстуальності, – зазначає Зофія Мітосек, – є "літературна надсвідомість": письменники, які звертаються до інших письменників, до іншої літератури, тим самим ніби дистанціюються від самого акту творення, аби показати, що література вже раніше з приводу цієї теми щось говорила, так або інакше, аби утвердити переконання, що ми не висловлюємося безпосередньо про дійсність, не виявляємо прямо наших почуттів, а навпаки, занурені в літературний обшир, із задоволенням підкреслюємо залежність нашої мови від чужої мови (на чому виразно наголосив Бахтін) або ж нашої експресії від експресії, вже раніше кимось означеної" [6, с. 344]. Саме з позиції інтертекстуального діалогу й розглядаємо зв'язок митців різних століть – В.Базилевського і М.Гоголя.

Вступаючи в духовний діалог з Гоголем, В.Базилевський пропонує власну рецепцію життєвого та творчого шляху корифея української літератури в поемі "Після карнавалу". Її назва має, на нашу думку, символічний характер. Нею автор виразно підкреслює свою позицію в осмисленні місця і ролі Гоголя в історії української літератури. "Карнавалом" називає він невизначеність та безперервність

полеміки навколо цього питання, які насправді гальмують його розвиток.

Поєма починається епіграфом, який скомпонований з висловлювань Гоголя: "Смех этот выдумали слёзы.../ ...и как монах разорвал связи со всем тем, что мило человеку на земле.../ Боже, сколько я пережёл, сколько перестрадал!.. / Тогда только разрешится загадка моего существования.../ И ещё тайна, почему сей образ предстал в ныне являющейся на свет поэме..." [1, с. 218]. Ці вислови відіграють у творі змістову та ідейну роль – на початку поеми розкрити читачеві особливості змісту та композиції всього твору.

У першому вірші поеми "Театральний роз'їзд" автор, звертаючись до Гоголя, висловлює свою думку про ту критику його творчості, якої він зазнав за життя. Назва вірша однойменна із п'єсою митця XIX століття і має подібне спрямування – "критика критики". У ньому В.Базилевський веде діалог одночасно з Гоголем та часом письменника. Проте часопростір вірша не обмежується XIX століттям. Автор звертається до сучасності, але не прямо, а завуальовано. Тому "для з'ясування підтексту потрібно виходити за межі словесного тексту – в контексті історії чи сучасності, знати реальне тло для можливих алюзій" [9, с. 223], – зазначає А.Ткаченко. "Кому даровано багато – / то навіть скаржитись не смій, / якщо посвящать в герострати, а не в сократи, друже мій" [1, с. 218], – так автор підкреслює долю справжнього митця в цьому хиткому та суєтному світі. Експресивного насичення надають рядки "Який строкатий лепрозорій! Не тільки ті, що в "Ревізорі" – столична гонорова грязь, картяр міністр, пройдисвіт князь..." [1, с. 218], і ще більше підсилення відбувається в репліках імперської "знаті", де автор щедро використовує історизми. У цих репліках розкрито ставлення тої ж таки гонорової знаті, критикованої Гоголем, до нього особисто та до українців загалом ("Пошляк и фарс его несносный", "Да говорят из малороссов", "А взгляд! Лакейское величье"). Колориту надає каламбурне подання прізвища письменника ("Не Гогель, матушка, а Гоголь. – Ах, душенька, не всё ль равно! По мне, уж лучше гоголь-моголь" [1, с. 219]).

Контрастно відрізняється від загального настрою твору останній п'ятивірш-висновок, у якому звучить власний погляд на "критику" творів Гоголя та своєрідний захист від неї українського митця XIX століття.

...Тоді сміятися не гріх,

Коли гріхи, а не огріхи,
Коли червивий, та горіх.
А тут і сміху не до сміху,
Йди за лаштунки, грішний сміх! [1, с. 219]

Наступний вірш поеми носить назву "Дорога". Мотив дороги (подорожі) виправдано обраний В.Базилевським одним з провідних у поемі. Добре знаючи історію життя та розуміючи внутрішній світ Гоголя, він малює у цьому вірші одну з найбільш сприятливих для митця творчих умов. Як зазначає О.Балабко, Гоголю "набагато краще працювалося не в тихій кімнаті, за столиком, а в дорозі" [2, с. 119]. Сам Гоголь говорить про цю особливість свого творчого процесу в листі до С.Аксакова: "О, если бы я имел возможность всякого лета сделать какую-нибудь дальнюю, дальнюю дорогу! Дорога удивительно спасительна для меня" [3, с. 123]. Подібні зізнання митця звучать і в його листі до С.Шевирьова: "Труд мой, который начал, не идёт. [...] Я надеюсь много на дорогу" [3, с. 121]. В.Базилевський змальовує творчий, натхненний стан письменника з допомогою різних епітетів ("неголосно-м'яко", "темний неспокій", "вітрець-холодок", "гірке щастя" тощо), фразеологізмів ("синиця в долоні"), інших художніх тропів ("розсміятися до сліз" – оксиморон, "перемова коліс" – метафора). Колорит подорожі крізь "кав'ярні, мости, візерунчаті ґрати. [...] І знову Європа – багата, убога", поєднаний з внутрішньою подорожжю митця, де домінують картини живописних куточків рідного краю з його героїчним минулим.

У поемі є два моменти, де В.Базилевський передає одну з рис творчої індивідуальності Гоголя. Такою рисою є творення письменником українських характерів, духу українства в умовах відриву від батьківщини. Поет шукає "причину" пошуку України поза Україною. "...Не зразу, не зразу збагнути причину: / чим далі, тим ближче вона – батьківщина" [1, с. 220], – висловлює він таку думку у вірші "Дорога". Схожий мотив шукання митцем рідної сторони на чужині звучить у вірші "Римський карнавал": "Як схожа славна ця країна / на солов'иний отчий край / Сміється-плаче Україна – / вишневий сад, зелений гай" [1, с. 223]. Так В.Базилевський передає ностальгію письменника за батьківщиною, болісне сприйняття ним її важкої долі. Створений з антонімів "сміється" й "плаче" оксиморон протиставляється класичним символам української пейзажної лірики – "вишневий сад, зелений гай".

Полілог звучить у вірші "Париж. Загибель Пушкіна", де В.Бази-

левський звертається і до О.Пушкіна, і до імперії, що втратила свого месію, і до сучасності ("може, правнуки пожнуть"), і до Гоголя, який важко переживав загибель свого наставника. У цьому вірші, як і в попередніх, автор майстерно оперує словом, вплітаючи різні елементи художньої лексики, розкриває багатостраждальний шлях великих митців минулого. Метафоризація зображення в цьому творі переносить читача в світ високого мистецтва, покликаного нести правду.

...Як, Росіє, без месії?

Довгий шлях крізь каламуть.

Не пожала, що посіяв,
може, правнуки пожнуть?

Ані вмерти неспромога,
ані жити, як гадав.

Хоч з небесного чертога
нахилися, златоглав [1, с. 220].

У цих словах чути не тільки біль втрати, але й пересторога, заклик до збереження традицій, їх продовження. Жива авторська думка та завжди доречне шліфоване слово додають переконливості, створюють незабутню атмосферу контакту з високою культурою XIX століття. Чуємо голос Гоголя, який знесиленний, розбитий втратою, "в ліжку плаче, надивляє міражі" [1, с. 221]. Не менш переконливо відчувається голос російського подвижника: "Над Парижем, стругом-кругом / обганяючи літа, / готить російська хуга, / всі дороги заміта", а далі інтертекстуальний парафраз "Тройка мчить, тройка скачет...", а докола – ні душі" [1, с. 221]. За допомогою цього полілога автор прагне актуалізувати увагу читача на важливості та багатстві культурних здобутків митців різних націй. Вірш закінчується виразом, створеним з неологізмів автора:

...сміхосьлози,

сльозосміх,

ані рідних, ні чужих [1, с. 221].

Цим же виразом поет закінчує ще кілька віршів поеми ("Заклинання сміхом", "Сповідальний мотив", "Оборона піснею", "Спалення"). Такою короткою, багатозначною фразою передані мотиви душевних страждань: біль, самотність, творчі пошуки Гоголя, відірваного від батьківщини.

Етапним твором поеми є вірш "Горобина ніч". У цьому вірші автор малює Гоголя в ролі патологоанатома душі, яка уособлює внутрішню боротьбу духу митця з потойбічними істотами, що

прагнуть загубити її, позбавивши головного – творчого осердя:

Анатомія душі.

Гоголь,

Гоголь патанатом.

Розглядає кожен атом,

щоб – ні крапельки олжі [1, с. 223].

Проте автор не прагне цим відмежувати Гоголя від людських проблем і обмежити його лише своїм світом. Гоголь не був байдужим до людей, тому і бажав зрозуміти їх, щоб допомогти, виконавши цим місію митця. За твердженням самого Гоголя, "анализ над душой человека таким образом, каким его не производят другие люди, был причиной того, что я встретился со Христом..." [3, с. 131].

Вірш цей – штрихове змалювання таїнства творчості Гоголя, який "розтина волокна духу" і переживає під час цього містичні відчуття ("щастя [...] схлипує в рукав", "пахне страхом" тощо). Отже, творчість митця В.Базилевський бачить у внутрішній боротьбі, духовній праці, самовдосконаленні, прагненні за допомогою витворених образів покращити світ.

Вірш "Заповіт" – це власна рецепція В.Базилевського "Авторської сповіді" Гоголя. І знову автор переносить читача в інший часопростір, який є уособленням широкої душі письменника і не має чітких меж. Вірш насичений метафорами, які допомагають створити специфічний колорит ("В сяючу мідь", "в плащ одягли, замість гудзиків – зорі", "славі сказав"). Мають місце і численні алюзії на посмертні сприйняття Гоголя ("не сотворіть", "важко думати", "перебуду").

Не виникає сумнівів у тому, що В.Базилевський ґрунтовно ознайомлений з життєвим шляхом Гоголя. Слова вірша "Заповіт – не спішіть поховать" – це посилання на звернення письменника до сучасників із проханням не хоронити його, доки всі ознаки смерті не будуть явними. А рядки "Він обмовився – не сотворіть! А вони його в бронзу та камінь" говорять про ставлення Гоголя до слави, яка не була рушієм його творчості.

У вірші "Заповіт" діалог двох митців виходить за межі художньої творчості і набуває ознак літературної критики. В одному з наступних віршів – "Смерть" – В.Базилевський висловлює, на нашу думку, ідею всієї поеми: "Дайте Гоголю вмерти, щоб не вмерти йому" [1, с. 228]. Слід зупинитися ще на одному вірші поеми – "Спалення". У його основі – вчинок Гоголя, що став об'єктом більш ніж столітніх дискусій. Це спалення другого тому "Мертвих душ" – результату п'ятирічної праці.

Вірш динамічний, емоційний. Біль у ньому поєднаний із жалем. Ліричний герой – уособлення Гоголя, змороженого хворобою, розчарованого наслідком своєї праці. Вже перші рядки:

Нема ні болю,
ні гордині.
Ця гра –
не гра,
не напоказ.
Він стільки попалив,
що нині
не страшно
і в останній раз [1, с. 226].

Тут же В.Базилевський підкреслює всю серйозність та вираженість цього вчинку. Фраза "він стільки попалив..." також багатозначна. Як зазначає О.Балабко, "у Франкфурті, в домі Жуковського, слідом за драмою "Поголений вус" Гоголь спалить другий том "Мертвих душ" [...], бо, мовляв, не вийшла в нього "красива Росія", а позитивні образи виявилися посередніми, блідими і нещирими" [3, с. 141]. В.Базилевський не звинувачує письменника. Він розпачливо співчуває йому, підкреслюючи величезну втрату літератури від його вчинку. Тому кульмінаційні рядки вірша носять такий парадоксальний характер:

Врятуйте
Гоголя від Гоголя! –
це я
з провалу літ кричу.
І не слуга біля каміна –
Література на коліна,
мов Ярославна на вали,
впаде:
Безумний!

Не пали! [1, с. 226].

Ужите автором алегоричне отождоження літератури з Ярославною, образ якої в українській літературі є символом скорботи, чекання, розпачу, додає емоційної напруги.

Вірш є кульмінаційним у поемі, як сам факт спалення другого тому в житті Гоголя. Це ще раз доводить майстерність В.Базилевського у створенні композиції як на мікрорівні вірша, так і на рівні всієї поеми.

Загалом, В.Базилевський, вступаючи в діалог з Гоголем, робить спробу розкрити читачеві таємничий світ творчості митця, доносить власну рецепцію головних віх життя і творчості великого українця.

Література

1. Базилевський В.О. Після карнавалу: Поема // Базилевський В.О.Вертеп: Вибрані твори / Вступ. ст. Л.М.Новиченка. – К.: Криниця, 2004.
2. Балабко О. Римське щастя Миколи Гоголя. Початок // Київ. – 2005. – №11.
3. Балабко О. Римське щастя Миколи Гоголя. Закінчення // Київ. – 2005. – №12.
4. Барабаш Ю. Гоголезнавство в Україні й поза нею // Слово і час. – 2005. – №4.
5. Дімаров А. Без словесного розчину // Літературна Україна. – 2006. – 12 січня.
6. Мітосек З. Література як діалог (Бахтін, 1897–1975) // Мітосек З. Теорії літературних досліджень / Переклав з польської Віктор Гуменюк; Наук. редактор В.І.Іванюк. – Сімферополь: Таврія, 2005. – 408 с.
7. Панченко В. Це виклик нашої суєтності // Літературна Україна. – 2006. – 12 січня.
8. Слабошпицький М. Критика – як література, і не тільки // Літературна Україна. – 2006. – 12 січня.
9. Ткаченко А.О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. – 2-е вид., випр. і доповн. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2003. – 448 с.

В.П.Царева

"Записки сумасшедшего" и тексты безумцев II пол. XX века

*Объективно говоря, в жизни не встречал более ясного,
более одинокого, более гармоничного безумства, чем мое.*
В.Набоков

"Записки сумасшедшего" Гоголя – одна из повестей на тему столичной жизни, опубликованная автором в сборнике "Арабески" в 1835 году. Петербургская жизнь в этом цикле предстает в основном в двух ипостасях: творческой и бюрократической. Е.И.Анненкова по поводу "Вечеров на хуторе близ Диканьки" сформулировала законо-